IS-SUNETT

Taħdita żgħira fuq is-sura u l-istorja tiegħu, għaż-żgħażagħ li qegħdin jitħarrġu fil-kitba tal-versi maltin.

(jorbot mal-paġ. 77 tal-għadd ta' Settembru 1935).

Fejn tnissel is-Sunett ?

Ma nwiġbux malajr. Fl-1773 il-poëta taljan Lorenzo Mascheroni, ta' poëta li kien, fantas illi s-Sunett qiegħed jitkellem ġrajjietu, u f'sensiela ta' disgħa sunetti kiteb dak li kien jaħseb hu fuq il-bidu tas-sunett. L-ewwel wieħed minn dawn id-disa' sunetti jgħid hekk:

"Jiena jisimni Sunett: jekk għandek xewqa tkun taf min lili ta dan l-isem ma nafx ingħidlek, għax jiena kont imgeżwer fil-fsieqi bħal ma kont inti meta għammduk. Liema hi l-art li fiha tnissilt ma qaluli qatt; anqas min kien missieri jew f'liema sena twelidt..... (1).

Dan ifisser illi fi żmien Mascheroni (1750-1800) ma kinux saru studji biżżejjed fuq is-sunett, biex wieħed jista' jgħid xi ħaġa fis-sewwa fuq in-nisel tiegħu u fuq art twelidu: u billi, bħal ma għidna qabel, is-sunett hu komponiment letterarju sabiħ u qawwi li tafa' l-egħruq fil-letteraturi kollha ta' l-Ewropa, Franċiżi u Taljani u xi wieħed Ġermaniż ukoll żammew, il-koll, illi s-sunett tnissel f'pajjiżhom, u kien warda bikrija fil-letteraturi tagħhom.

Il-Franċiż Guliermu Colletet fit-trattrat li kiteb fuq is-sunett (2) iżomm illi s-sunett hu ta' nisel franċiż, jew għal l-inqas, provenzal, fil-waqt illi Wackermangel, (3) kittieb Ġermaniż, iżomm illi s-sunett jagħraf in-nisel tiegħu minn komponiment ieħor poëtiku meħud minn għand il-Ġermaniżi.

Ma hemmx għal fejn ingħidu illi t-Taljani qalu tagħhom ukoll. Gerolamo Boccardo fl-Enċiklopedija tiegħu (4), taħt il-kelma "Sonetto", ifisser: "Għanja ta' erbatax-il-vers, *invenzjoni tat-Taljani*, għax il-Latini qatt ma kellhom sunetti...

(1) Qlib ta' l-ewwel sitt versi tas-sunett. Ara Carlo Culcasi. *Il Libro dei Sonetti*, Catania, 1926, paġ. III.

(2) G. Collétet, *Traité du Sonnet*, 1658.

(3) C. Culcasi, paġ. III, Tagħrifa (3).

(4) G. Boccardo, *Nuova Enciclopedia Italiana*, Torino, 1886.

anqas ma kellhom il-Provenzali, għaliex, għalkemm fil-Provenzal hemm il-kelma *sunett*, din ma kenitx tfisser is-sunett kif inhu magħdum mit-Taljani, u b'dik il-kelma huma kienu jifhmu kull xorta ta' għanja ċkejkna, aktarx imsieħba maddaqq (5).

Min qal is-sewwa minn dawn it-tlieta? Wara ħafna tiftix bir-reqqa u ħafna studju, jidher illi l-lum l-opinjoni li s-sunett *twieled fl-Italja*, jew, *biex ingħidu bir-reqqa, fi Sqallija*, qiegħda titħaddan mill-aħjar nies li jistudjaw u jiktbu fuq in-nisel u t-trobbija tal-letteraturi ta' l-Ewropa.

Bil-maqlub ta' dak li qal Guliermu Colletet, li semmejna 'l fuq iżjed, kittieb ieħor franċiż, Guingené, fil-ktieb tiegħu fuq il-letteratura ta' l-Italja (6) jgħid: Is-sunett hu għal kollox barrani mill-poeżija qadima ta' Provenza, u jeħtieġ li wieħed ifittex fl-Italja l-ewwel xempju tiegħu. U hekk igħid ukoll bil-qawwa kollha, kittieb taljan ta' l-aħħar żmenijiet, li fl-istudju tas-sura u tal-għamliet tal-metri taljani hu ta' saħħa kbira (7). Taqbel ukoll l-Enċiklopedija Ingliża (8) u jaqbel il-"Waverley Children Dictionary", li mingħajr l-ebda tlaqliq igħid illi s-sunett hu ta' nisel taljan.

*

Meta twieled is-Sunett?

Jidher illi s-sunetti l-aktar qodma magħrufin huma dawk ta' Jacopo da Lentino, li kien l-ewwel għannej (trobadour) ta' l-iskola Sqallija, u kiteb poeżiji—għanjiet u sunetti—bejn l-1205 u l-1233.

Giov. Maria Crescinbeni (1663-1728) ħaseb u kiteb (9) illi s-sunetti l-iżjed qodma huma dawk ta' Pier della Vigna, li kien segretarju ta' Federiku II, u li miet fl-1249. Din l-opinjoni żammitha wkoll l-Enċiklopedija Ingliża (Ediż. 1929)

(5) Francesco Flamini, *Notizia Storica dei Versi e Metri Italiani*, Livorno, 1919, paġ. 58.

(6) C. Culcasi, paġ. III.

(7) Tommaso Casini, *Le Forme Metriche Italiane*, Firenze, 1890, paġ. 35.

(8) *British Encyclopoedia*, 14th. Edition, 1929, taħt il-kelma "Sonnet".

(9) G. M. Crescinbeni, *Storia della Volgar Poesia*.

li taħt il-kelma "Sonnet" tagħti bħala xempju tas-sunett l-aktar qadim wieħed miktub minn Pier della Vigna. Bil-maqlub ta' dawn, G. A. Cesareo, kittieb Sqalli tal-lum, u li għamel studji kbar fuq dan s-suġġett, iżomm illi l-ewwel sunetti huma dawk ta' Jacopo da Lentino, u li s-sunett ta' Pier della Vigna, u wieħed ta' Jacopo Mostacci u tlieta ta' l-Abbati Tivoli ġew wara bħala tweġibiet għas-sunetti ta' Jacopo da Lentino (10).

Malajr wara d-dehra tiegħu fi Sqallija, is-sunett deher ukoll fit-Toscana, u sunetti kitbu Carlo Davanzati, minn Firenze, li miet fl-1280, Guido Guinicelli, (1225?-1276) Guido Cavalcanti (1255-1300) sakemm ġie f'idejn Dante Allighieri (1265-1321) u ħa dik is-sura tal-għaġeb u dik il-ħlewwa li għandu fis-sunetti għal Beatrice, sura u ħlewwa li waslu fl-ogħla grad ta' ġmiel u ta' sengħa fis-sunetti ta' Francesco Petrarca (1304-1374).

*

Kif tnissel is-Sunett.

Is-sunett, bħal ħafna suriet oħra ta' kitba letterarja, ma twelidx hekk mill-ewwel, iżda tnissel minn għana ieħor li nkiteb qablu, u hu ħa s-sura li għandu bil-liġi u bix-xogħol ta' l-*evoluzzjoni*, jiġifieri b'dak it-tibdil li bosta ħwejjeġ igħaddu minnu mħabba fil-fehmiet, fix-xejriet u fid-drawwiet ġodda li jidħlu fil-pajjiż mat-tibdil taż-żmien u tan-nies: għaliex il-għamliet imżewqa fl-espressjoni tal-poeżija ma humiex ħlief il-ward tal-ġonna tal-letteraturi; u kif il-ward, bosta drabi, ibiddel id-daqs il-lewn u l-għamla skond il-klima ta' l-art fejn jitrawwem, hekk il-komponimenti letterarji jbiddlu ftit jew wisq il-għamla, id-daqs u lewn tagħhom, skond il-kultura, il-gost u d-drawwiet tal-ġens (11).

(10) G. A. Cesareo *Le Origini della Poesia Lirica*, 2a. Ediz. Palermo, 1924.

(11) Il-lellux (krisantem) hi siġra tal-Ġapan u taċ-Ċina, fejn tikber minn rajha u tagħmel ward ta' kull lewn, kull waħda daqs ras. Ġibha fl-Ewropa, u inti taraha malajr tbiddel id-daqs u l-għamla tal-warda li f'sena jew tnejn issirlek daqsxejn ta' margarita.

It-traġedja nistgħu ngħidu li twieldet fil-Greċja u kellha suritha mlaqqgħa mad-drawwiet u mal-gost tal-pajjiż f'dak

Fi Sqallija, fejn deher għall-ewwel darba s-sunett, kien hemm qablu għamla ta' għanja popolari jisimha strambotto—stram-motto—fejn il-għannej, jew il-kittieb, kien iġissem xi ċajta fuq l-imħabba, xi drabi bla xerqa, u bil-għan li tniggeż. Ma' ġenb l-istrambott kien hemm għanja oħra, aktar irżina u aktar ħelwa, jisimha *rispetto*. Il-wieħed u l-ieħor kellhom, nistgħu ngħidu, l-istess metru: l-*ottava*, jiġifieri stanzi, jew għoqdiet ta' tmien versi tal-ħdax, aktarx imqabblin l-ewwel sitta b'rima *mnewba*, u l-aħħar tnejn b'rima *mbewsa*, għalkemm xi drabi mqabblin xort'oħra (12).

Mill-istrambott—u jista' jkun ukoll mir-*rispett*—tnissel, fi Sqallija, is-sunett, biż-żjieda ta' xi versi u bit-tqassim tar-rimi.

Għidt *fi Sqallija*, għaliex, għalkemm fit-Toskana, is-sunett deher wara d-dehra tiegħu fi Sqallija, ħafna li studjaw mill-qiegħ l-istorja tal-letteratura taljana u ta' letteraturi oħra, igħidu illi s-sunett fit-Toskana ma hux traqqida tas-sunett sqalli, iżda nebbieta għaliha minn għanja popolari oħra li kienet fil-pajjiż, u li ma għandha x'taqsam xejn la mas-sunett sqalli anqas ma' l-istrambott jew mar-rispett. Din il-għanja li kien jisimha *Canzone* kienu jsejħulha wkoll *Ballata* għaliex aktarx kienet imsieħba maż-żfin.

Fil-bidu tagħha, il-*Ballata* kienet għanja popolari u kienu jinqdew biha biex ifissru bi kliem qawwi u bi xbihat sbieħ id-drawwiet u t-tqanqil-il-qalb tal-poplu. Kienet magħmula minn strofa ċkejkna—ripresa—ta' mhux aktar minn erba' versi, u minn ftit strofi oħra.

Jista' jkun illi mill-*ballata* tnissel l-ewwel ir-*rispett toskan*, u mbagħad mill-waħda u mill-ieħor twieled is-sunett.

Ir-*rispett* twieled, jew aħjar deher, fit-Toskana għall-ħabta tal-1300, u kienu jfissru bih tqanqil-il-qalb u ħsebijiet għoljin u sbieħ bi kliem l-iżjed ħelu u l-iżjed qawwi.

Fit-tqassim tal-versi qiegħed bejn il-*ballata* u s-sunett, għaliex fil-waqt li l-ballata kienet magħmula minn versi mħalltin, tal-ħdax u tas-sebgħa jew tat-tmienja, ir-rispetto,

iż-żmien; imma kemm tibdil sar fis-sura tagħha sakemm waslet fil-għamla tat-traġedja ta' Shakespeare, ta' Alfieri u ta' Manzoni!

(12) L-*istrambotto* kellu ħajja qasira: iżda r-*rispetto* nistgħu ngħidu li għadu ħaj sal-lum.

kien mibni b'versi kollha tal-ħdax u mqassmin żewġ erbgħat (għaqdiet ta' erba' versi) jew xi drabi minn waħda, jew minn żewġ sittiet (għaqdiet ta' sitt versi) bir-rima mnewba, u minn *distku* (żewġ versi), jew tnejn, bir-rima mbewsa (13).

In-nisel tas-sunett mill-istrambott fi Sqallija kif ukoll in-nisel tas-sunett mill-ballata, jew mir-*rispett* fit-Toskana juru t-tibdil tal-għamliet tal-poëżija popolari f'għamliet tal-poëżija ta' l-arti; juru l-mixja bla heda ta' l-evoluzzjoni letterarja; juru li l-poplu hu l-poëta li joħloq u ż-żmien hu l-imgħallem li jorqom u jsebbaħ.

Dun Karm.

(13) Mhux fil-versi biss ir-*rispetto* qiegħed bejn il-ballata u s-sunett, iżda fil-kobor u fil-ftuħ tal-ħsieb ukoll: għaliex fil-waqt illi l-ballata kienet għanja ferrieħa tar-rħula u tar-raba', imsieħba maż-żfin, ir-*rispetto* daħal fl-ibliet u kien magħmul biex ifisser tqanqil-il-qalb u ħsebijiet iżjed għoljin u bi kliem u bi xbihat magħżulin bil-għaqal. Fi kliem ieħor, il-ballata kienet frott tan-natura weħidha, ir-rispett kien il-frott tan-natura megħjuna mis-sengħa.